

RAUNFÆRNIMAT

SVO LENGI LÆRIR SEM LIFIR

Ingibjörg E. Guðmundsdóttir

Um mat á raunfærni

Í þessari grein verður gerð tilraun til að skilgreina hugtakið raunfærni, varpa ljósi á hvers vegna þetta hugtak er komið inn í menntaumræðuna á Íslandi, hvað löndin í kringum okkur eru að gera og hvaða hlutverki Fræðslumiðstöð atvinnulífsins gegnir í þessu sambandi.

Málsháttinn í fyrirsögn greinarinnar þekkjast flestir. Hann felur í sér að við lærum allt lífið. Þetta eru ekki ný

sannindi. Þau kunna ef til vill að fá aðra merkingu á næstu árum. Náms og menntun höfum við einkum tengt formlega skólakerfinu á undanförunum áratugum þótt áður fyrir hafi verið talað um sjálfmenntað fólk af virðingu. Með hugtakinu raunfærni og þróun þess er mögulegt að endurheimta virðingu fyrir námi fólks sem aflar sér þekkingar og færni með símenntun, starfsreynslu, sjálfsnámi eða öðrum hætti utan hins formlega skólakerfis.

Norðmenn hafa á síðustu árum tekið nokkra forystu í málefnum sem varða raunfærni. VOX í Noregi heldur utan um verkefnið þar í landi. Á heimasíðu þeirra má sjá eftirfarandi skilgreiningu á raunfærni:

Raunfærni er öll sú þekking og færni sem einstaklingur hefur aflað sér í formlegu námi, í launaðri eða ólaunaðri vinnu, félagsstörfum, frístundaíðkun eða á annan hátt (Vox e.d. 2004).

Raunfærni einstaklings er sem sagt öll sú þekking og færni sem aflað er í formlegu skólakerfi, óformlegu námi eða á annan og formlausari hátt. Samkvæmt skilgreiningu VOX er formleg færni sú færni sem aflað er í formlegu skólakerfi og viðurkennd með útskrift eða prófskrifteinum frá formlegum skólafyrirvöldum. Óformleg færni er sú færni sem aflað er í námi utan skólakerfis, til dæmis hjá símenntunarmiðstöðvum eða með námskeiðum á vinnustað. Þessi færni er oft staðfest með skirteini eða viðurkenningu á þátttöku í námskeiðum.

Önnur formlausari færni er sú kunnátta og færni sem einstaklingur býr yfir en hefur ekki verið skjalfest.

Í skýrslu Norrænu ráðherranefndarinnar „Mat á raunfærni“ (Validering av realkompetanse), sem gefin var út árið 2003, kemur fram að allar norrænu þjóðirnar skilja hugtakið raunfærni sem samanlagða formlega, óformlega og formlausa færni (TemaNord, 2003).

Mat á raunfærni byggist á þeirri hugmynd að nám fari ekki eingöngu fram innan formlega skólakerfisins heldur við alls konar aðstæður og samhengi og að allt nám sé verðmætt og mikilvægt að það sé skjalfest óháð því hvar þess hefur verið aflað. Mat á raunfærni fjallar því mikið til um að breyta raunfærni í formlega færni, þ.e. að einstaklingar fái „pappír“ upp á það sem þeir í raun og veru kunna. Þannig er mögulegt að skjalfesta færni sem hefur þróast á formlausan hátt og utan skólakerfisins rétt eins og færni sem er þróuð í formlegu námi (Andersson o.fl., 2003).

Á undanförunum árum hefur hugtakið fengið aukna athygli í evrópsku samhengi. Sem dæmi um þessa þróun má nefna Kaupmannahafnaryfirlýsinguna og sameiginlegar evrópskar viðmiðunarreglur um mat á óformlegu og formlausu námi.

Í Kaupmannahafnaryfirlýsingunni frá því í nóvember 2002, sem undirrituð var af 31 menntamálaráðherra Evrópuríkja, fulltrúum aðila atvinnulífsins og Evrópuráðsins, er lögð áhersla á gefa sérstaklega gaum því námi sem fer fram utan hinna formlegu menntastofnana. Einnig er lögð áhersla á mikilvægt hlutverk aðila atvinnulífsins í þróun, mati og viðurkenningu á starfsfærni og hæfni á öllum stigum (Menntamálaráðuneytið, 2003).

Á vegum Evrópuráðsins hefur verið unnið að sameiginlegum evrópskum viðmiðunarreglum um mat á óformlegu og formlausu námi. Markmiðið er að styðja við þróunarferlið þannig að meira samræmi og samanburðarhæfni verði í matsaðferðum í Evrópu. Sjónum er einkum beint að eftirfarandi: Mati á námi sem á sér stað innan formlegrar menntunar, mati á námi sem á sér stað í tengslum við vinnumarkaðinn og mati á námi sem á sér stað í tengslum við ýmis sjálfsboðaliða- og félagsleg störf (European Commission, 2004).

Ástæður þess að hugtakið raunfærni hefur vakið athygli á síðastliðnum árum eru margþættar. Þar má greina samfélagslegar ástæður, s.s. mikilvægi mannauðsins í samfélaginu, möguleika á auknum hagvexti með hækkun þekkingarstigsins, möguleika á auknu jafnrétti og jafnari möguleikum til þátttöku í þekkingarsamfélaginu.

Í skýrslunni Menntareikningar er eftirfarandi tilvitnun í Þorvald Gylfason og Gylfa Zoëga „Rannsóknir hafa sýnt fram á að það er neikvætt samband milli hagvaxtar og ójafnaðar í menntun. Einnig hefur verið sýnt fram á að aukin útgjöld til menntunar og fjölgun þeirra sem fara í framhaldsnám hefur jákvæð áhrif á hagvöxt. Svo virðist sem menntun auki ekki hagvöxt einungis vegna meiri og betri mannauðs heldur einnig með því að draga úr ójöfnuði svo fremi sem aðgengi að menntun er tiltölulega jafnt (Hagfræðistofnun Háskóla Íslands, 2003).

Loks ber að geta þess fjárhagslega ávinnings fyrir þjóðarbúskapinn að senda ekki einstaklinga í dýrt nám til þess eins að læra eitthvað sem þeir kunna þegar. Í skýrslunni um menntareikninga (Hagfræðistofnun Háskóla Íslands, 2003) kemur fram að ríkið greiðir að meðaltali 440 þúsund krónur með hverjum framhaldsskólanema og 590 þúsund krónur með hverjum háskólanema.

Með aukinni alþjóðavæðingu og tæknivæðingu hafa kröfur til fyrirtækja aukist og þörf þeirra fyrir þekkingu vex að sama skapi. Í skýrslunni „Þörf atvinnulífsins fyrir þekkingu“, sem skrifuð var 1996, kemur fram það sjónarmið „að hefðbundnar skilgreiningar stétta og starfsgreina muni riðlast. Fólk með breiða þekkingarundirstöðu og aðgang að faglegri endurmenntun, stutt dyggilega af vinnuveitanda, muni eiga kost á mörgum leiðum til sérhæfingar. Ekki muni verða spurt um löggildinguné starfsgrein heldur þarfir þess markaðar sem fyrirtækið þjónar“ (Rannsóknarþjónusta Háskólans, 1996). Í sömu skýrslu er einnig kallað eftir því að þeir sem nýti tíma sinn til símenntunar eigi þess kost að fá þekkingu sína metna af óháðum aðilum. Í könnun Gallup fyrir Samtök iðnaðarins 2004 kemur fram að 66,8% svarenda er hlynnt því að starfsfólk geti fengið vottað nám á vinnustöðum sem gefur starfsréttindi en 15,1% er andvígnt því og 18,1% tekur ekki

afstöðu (Samtök iðnaðarins, 2004). Ávinningur fyrirtækja af mati á raunfærni er m.a. að fá yfirlit yfir færni starfsmanna sinna til að geta þjálfað þá markvisst og komið þannig til móts við auknar gæðakröfur í starfsemi sinni.

Með mati á raunfærni gefst fullorðnu fólki á vinnumarkaði betri möguleikar á að sækja sér menntun og þjálfun til að auka færni sína. Helsti ávinningur einstaklinganna er að styrkja sig í námi og starfi, fá aðgang að formlegu námi og stytta námstímann, öðlast framgang, hreyfinguleika eða ný tækifæri á vinnumarkaði ásamt því að geta mætt auknum kröfum um atvinnufærni, verið virkir varðandi eigið nám og haft aukna vitund um færni sína.

Mat á óformlegu námi og starfsreynslu hefur þannig víðtækt gildi m.a. bæði efnahagslegt og félagslegt (European Commission, 2004). Sum lönd eru í því ferli að þróa og setja upp aðferðafræði og kerfi til að bera kennsl á, meta og skjalfesta nám sem fram fer utan skólakerfis. Námsmenn fá einingar fyrir þekkingu og færni sem þeir hafa aflað sér utan skólakerfisins og um leið er þetta framlag til að starfsferlar geti orðið einstaklingsmiðaðir. Þetta er einnig álitin mikilvæg leið til að hvetja og örva fullorðið fólk á vinnumarkaði til náms. Markmiðið er að forðast það að fólk endurtaki nám og stytta þar með námsferilinn. Fullorðnir hefja nám þar sem þeir eru staddir í þekkingu og færni en ekki þar sem formlegu námi lauk (OECD, 2003).

Saga hugtaksins á uppruna sinn í Bandaríkjunum fyrir u.þ.b. 35 árum. Áherslan var þá á að kanna hvort hægt væri að nota reynslubundna þekkingu til að veita aðgang að háskólum. Þaðan bærust þessar hugmyndir til Bretlands fyrir u.þ.b. 25 árum. Á þessum tíma eru ástæður raunfærnimats einkum krafa um félagslegt réttlæti. Smám saman verður áherslan vinnumarkaðstengdari. Í Ástralíu hefst fyrirtækjatengt mat á raunfærni um 1987. Fyrir utan enskumælandi þjóðir voru Frakkar snemma á ferðinni með þróun mats á raunfærni í sambandi við starfsfærni eða um 1985. Eftir það hefur mat á raunfærni í tengslum við atvinnulífið notið sívaxandi athygli í Evrópu (Andersson o.fl., 2003). Á allra síðustu árum hafa okkar næstu nágrannar sýnt þessum málaflokk mikla athygli. Norðmenn eru

komnir einna lengst en fleiri þjóðir fylgja fast í kjölfarið.

Stórþingið í Noregi samþykkti að byggt yrði upp kerfi á landsvísu til mats á raunfærni fullorðinna í atvinnulífínu og menntakerfinu. Kerfið á að gefa fullorðnu fólki möguleika á að fá staðfesta færni sína án þess að fara hefðbundnu leiðina í gegnum prófafyrirkomulagið. Greint er annars vegar á milli skjalfestingar á raunfærni fyrir atvinnulífið þar sem markmiðið er að gera raunfærni sýnilega innan vinnustaðar fyrir viðskiptavinum og nýja atvinnuveitendur og hins vegar skjalfestingar fyrir menntakerfið þar sem markmiðið er að gera raunfærni sýnilega til grundvallar inntöku og styttingar á námi. Í ályktun Stórþingsins er því slegið föstu að skjalfestingarkerfi og vottun á raunfærni verði að ganga út frá því að raunfærni sé ekki nákvæmlega eins og sú hæfni sem komi fram í opinberum námsskrám og prófuð sé með opinberum prófum heldur skuli hún meðhöndluð sem **hliðstæð** hæfni (Sveinung, 2004). Skráning og viðurkenning á reynslu og námi utan skólakerfis er eitt af lyklatríðum í færniþyngingunni (Kompetansereformen) í Noregi en með þessu átaki eru stjórnvöld að reyna að þróa kerfi sem gilda mun um allt land til staðfestingar og viðurkenningar á námi utan skólakerfis (OECD, 2003). Ályktun Stórþingsins um færniþynginguna átti sér stað 1998. Áherslan á raunfærni er afleiðing af að aðilar atvinnulífsins höfðu greinileg áhrif á þær greinargerðir og skýrslur sem lágu til grundvallar ákvörðun Stórþingsins. Nefnd sú, sem skipuleggur útfærslu á færniþyngingunni, hefur sagt að mikilvægasta hlutverk skjalfestingarkerfis sé að auka færni og möguleika þeirra starfsmanna sem sjaldan eða aldrei sýna áhuga á formlegri endurmenntun (Sveinung, 2004).

Nefndin um hækkun menntastigsins (Kunskapslyftskommittén) í Svíþjóð var fyrst til að kynna hugmyndina um mat á raunfærni þar í landi árið 1996 (Andersson o.fl., 2003). Svíar hafa byrjað þróun á almennu kerfi til að meta færni sem fólk hefur aflað sér utan hins hefðbundna skólakerfis. Þetta gera þeir í samvinnu við aðila atvinnulífsins. Þar hafa aðilar atvinnulífsins áhuga á hvernig hægt sé að nýta færni í þágu atvinnulífsins meðan stjórnvöld hafa meiri áhuga á að auka sveigjanleika skólakerfisins m.a. með því að opna kerfið fyrir fólki af erlendum

uppruna og fullorðnu fólki með mikla starfsreynslu ásamt því að lækka kostnað. Aðilar atvinnulífsins sækjast líka eftir jafnvægi í viðurkenningu á formlegu og óformlegu námi meðan stjórnvöld hafa meiri áhuga á að miða færni-mat við staðla úr formlega skólakerfinu (OECD, 2003).

Í Danmörku er unnið að því í fullorðinsfræðsluáttakinu (Adult Education Reform) að búa til samræmt viðurkenningarkerfi vegna þjálfunar sem fer fram á vegum vinnu-markaðsráðuneytisins (OECD, 2003). Stjórnvöld í Danmörku gáfu út aðgerðaráætlun (Bedre uddannelser, handlingsplan) árið 2002 þar sem lögð er áhersla á að opna leiðir til að hægt sé að öðlast færni og inngönguskilyrði á mismunandi hátt þannig að það geti verið mismunur frá einum einstaklingi til annars. Fremur á að leggja áherslu á það sem einstaklingur kann en þau prófskírteini sem hann kann að hafa (Olsen, K. o.fl., 2004). Danska kerfinu er lýst sem hliðstæðu kerfi þar sem mat á raunfærni ásamt námstilboði til að ljúka námi er byggt upp við hliðina á annarri menntun (Andersson o.fl., 2003).

Í Finnlandi voru settir upp hæfniramar árið 1994. Kerfið í Finnlandi byggist á færniþrófum þar sem ekki á að skipta máli hvernig færni eða þekkingarinnar hefur verið aflað. Þrátt fyrir að eitt af markmiðunum með þessu kerfi hafi verið að viðurkenna færni fullorðinna með langa starfsreynslu hefur reyndin orðið sú að það er einkum ungt fólk sem sækist eftir staðfestingu á hæfni sinni (OECD, 2003). Prófin standa yfir frá þremur dögum til tveggja vikna og fer það eftir því hvaða grein er um að ræða. Prófað er við eins raunverulegar aðstæður og kostur er og sem næst eðlilegum starfsaðstæðum. Prófin fara oft fram við raunverulegar starfsaðstæður. Undirbúningur getur farið fram einstaklingsbundinn hátt (Esnal, 2000). Finnsla kerfinu er hvorki hægt að lýsa sem hliðstæðu né samhæfðu meðan þróunin í Noregi, Svíþjóð og Íslandi virðist vera í áttina að samhæfðu kerfi þar sem mat á raunfærni verður hluti af því menntakerfi sem fyrir er (Andersson o.fl., 2003).

Enn ein leiðin, sem stjórnvöld í nokkrum löndum hafa farið, er að nálgast nám fullorðinna á heildrænan hátt með því að fella alla menntun formlega sem óformlega

inn í ákveðið kerfi (framework). Litið er á að með því að viðurkenna allt nám sé hægt að hvetja fullorðna til meira náms og kerfið býður upp á möguleikann á að halda námi áfram eftir nýjum leiðum vegna þess að auðvelt er að jafngilda færni. Markmiðið með kerfinu er að gera einstaklingum auðveldara að fá færni, sem aflað er á einum stað, metna á öðrum með því að auðvelda flutning á einingum og líta á þær sem hliðstæðar öðru sem gert er (OECD, 2003). Meðal þeirra landa, sem hafa farið þessa leið, eru England, Skotland og Írland.

Ljóst er af ofansögðu að skráning, mat og skjalfesting raunfærni er á dagskrá margra þjóða og margvíslegar og ólíkar tilraunir í gangi til að ná valdi á aðferðum, tækjum og öðru sem til þarf til að byggja upp raunfærnimat á landsvísu.

Á Íslandi eru fyrstu skrefin tekin við uppbyggingu kerfis til mats á raunfærni með ráðstefnu þeirri sem haldin var þann 15. febrúar 2003 af menntamálaráðuneytinu í samstarfi við nefnd um símenntun (TemaNord, 2003). Þá var fenginn sérfræðingur frá Noregi, Bård Pettersen, til að kynna Íslendingum það sem Norðmenn hafa verið að gera í málunum. Stuttu síðar eða í aprílbyrjun var undirritaður þjónustusamningur milli menntamálaráðuneytisins og ASÍ og SA um hlutverk og aðkomu Fræðslumiðstöðvar atvinnulífsins að mati á raunfærni. Í þjónustusamningnum er eftirfarandi orðalag um þau verkefni sem FA tekur að sér: „Aðstoða menntamálaráðuneytið við að þróa aðferðir við mat á námi og námsárangri, þ.m.t. mat og vottun á óformlegu námi og starfsþjálfun í samstarfi við atvinnulífið og fræðsluaðila. Einnig að taka þátt í að þróa aðferðir við uppbyggingu námsferilsskrár fyrir einstaklinga í markhópnum” (Fræðslumiðstöð atvinnulífsins, 2003).

Hér á landi hafa sjónir manna einkum beinst að þeim stóra hluta verkfærra manna eða um 40% sem ekki hafa lokið framhaldsskólanámi og eiga þar af leiðandi takmarkaða möguleika á að bæta við sig þekkingu og færni. Í þjónustusamningnum við menntamálaráðuneytið er markhópurinn tilgreindur á eftirfarandi hátt: „Megimarkmiðið með verkefnum samkvæmt samningi þessum

er að veita fólki á vinnumarkaði með litla grunnmenntun, fólki sem horfið hefur frá námi án þess að ljúka prófi frá framhaldsskóla, innflytjendum og öðrum sambærilegum hópum tækifæri til að afla sér menntunar eða bæta stöðu sína á vinnumarkaði” (Fræðslumiðstöð atvinnulífsins, 2003).

Fræðslumiðstöð atvinnulífsins hóf þróunarferlið strax með því að afla upplýsinga erlendis frá um stöðu þessara mála. Væntanlega eigum við þess kost að læra af reynslu þjóðanna í kringum okkur sem hafa verið að gera tilraunir á undanförunum árum. Starfið á Íslandi hlýtur þó alltaf að taka mið af aðstæðum okkar. Hér á landi er mjög stór hluti vinnuafslisins með skamma skólagöngu að baki en þátttaka í símenntun er með því mesta sem gerist. Það hlýtur því að vera áhersluatriði að lengri námsleiðir utan hins hefðbundna skólakerfis séu metnar til styttingar á námi í framhaldsskóla fyrir þá sem hafa áhuga á að hefja nám á því skólastigi. Fræðslumiðstöðin hefur unnið að lýsingu á 5 námsleiðum Mímis – símenntunar, gefið út námsskrár og fengið námið metið til eininga innan framhaldsskólans. Samningar við símenntunarmiðstöðvar á landsbyggðinni eru á lokastigi og þá hefst sambærileg vinna við lengri námsleiðir þeirra svo og annarra fræðsluaðila sem leita eftir samstarfi við FA. Nýjar námsleiðir eru jafnframt í mótun hjá Fræðslumiðstöðinni sem einnig verða metnar til styttingar á framhaldsskóla. Á þennan hátt er hægt að koma til móts við fjölmarga einstaklinga með árangursríkum hætti.

Þróun aðferða við að meta raunfærni einstaklinga á móti námsskrám framhaldsskólanna er einnig forgangsverkefni. Í því starfi eins og raunar öllu raunfærnimati til styttingar á framhaldsskóla er mikilvægt að gott samstarf takist við framhaldsskólana og menntamálaráðuneytið. Þetta starf er allt á byrjunarreit og mörgum spurningum ósvarað á þessu stigi, m.a. um fjármögnun og ábyrgð.

Annað áhersluatriði mun verða að meta raunfærni fólks til starfa á vinnumarkaði. Þróa þarf aðferðir til að meta það nám sem fram fer á vinnustöðum og hvernig á að skjalfesta það. Raunfærnimat í atvinnulífinu, sem tengist færnikröfum í fyrirtækjunum, hefur möguleika á að ná til

miklu fleira fólks en þeirra sem stefna á nám í formlega skólakerfinu. Í þessu skyni hefur Fræðslumiðstöðin haft um það forystu að senda inn forumsókn til Leonardomenntaáætlunar Evrópusambandsins í samstarfi við nokkra aðila á sama sviði í Evrópu. Fengist fjármögnun í slíkt verkefni myndi það flýta mjög fyrir þróun þessara mála hérlandis. Til lengri tíma lítið skiptir einnig máli að meta færni fengna með öðrum hætti, s.s. í félagsstarfi, tómstundum eða með annarri lífsreynslu. Loks væri æskilegt að gefa einstaklingum með mikla færni en skamma skólagöngu að baki möguleika á háskólanámi á grundvelli mats á raunfærni. Hugsanlega að loknu sérstöku undirbúningsnámi.

Við þróun kerfis þarf að hafa þá grundvallarreglu til viðmiðunar að viðurkenning á færni sé að eigin ósk einstaklings og gerð honum til framdráttar. Kerfið þarf að vera auðvelt í notkun, gagnsætt og í samræmi við þau kerfi sem eru í mótun í Evrópu.

Í sameiginlegum evrópskum viðmiðunarreglum um mat á óformlegu námi og annarri reynslu er lögð mikil áhersla á rétt einstaklingsins til eignarhalds á eigin raunfærnimati, trúnaðar og möguleika til áfrýjunar á matinu. Traust milli aðila og trúnaður eru nauðsynlegar forsendur til að hægt sé að koma á raunfærnimati. Einstaklingar verða að geta tekið upplýstar ákvarðanir sem byggjast á vel skilgreindum stöðlum, skýrum upplýsingum um matið og ályktunum, sem af því verða dregnar, skýrum upplýsingum um tilgang matsins og hvernig niðurstöður verða notaðar, skýrum og aðgengilegum upplýsingum um skilmála fyrir mati, t.d. tíma og kostnað ásamt ráðgjöf sem veitt er í matsferlinu (European Commission, 2004). Óhlutdrægni er lykilorð varðandi raunfærnimat og tengist hlutverkum og ábyrgð matsmanna í ferlinu. Mikilvægt er að forðast blöndun hlutverka þar sem það mun hafa neikvæð áhrif á trúnað og traust á niðurstöðum raunfærnimatsins (European Commission, 2004). Ljóst er að mikið starf er fram undan áður en matskerfi á landsvísu verður til á Íslandi en öll sú vinna, sem unnin hefur verið á evrópska vísu, mun geta flýtt mjög fyrir þróuninni. Við getum nýtt okkur sameiginlegu

evrópsku viðmiðunarreglurnar frá upphafi svo og reynslu nággranna okkar á Norðurlöndunum og víðar þegar við setjum raunfærnimat í íslenskan farveg til hagsbóta fyrir einstaklingana, atvinnulífið og samfélagið í heild.

*Ingibjörg Elsa Guðmundsdóttir,
framkvæðastjóri Fræðslumiðstöðvar atvinnulífsins.*

Heimildir

Andersson, P., Sjösten, N. og Ahn S. (2003). *Att värdera kunskap, erfarenhet och kompetens, Perspektiv på validering*. Kalmar: Myndigheten för skolutveckling,

ESNAL, Virtual academy (2000). *Validation within Adult Education in Sweden, Norway and Finland*. Sótt 2. nóvember 2004 af: <http://www.esnal.net/>

European Commission, Brussels (2004). *Common European Principles for Validation of Non-formal and Informal Learning, Final draft proposal*. Sótt 20. september 2004 af: <http://www.eaea.org/news.php?k=3224&aid=3224>

Fræðslumiðstöð atvinnulífsins (2003). Þjónustusamningur menntamálaráðuneytisins við ASÍ og SA. Sótt 20. september af: <http://www.fraedslumidstod.is/default.asp?ld=521>

Hagfræðistofnun Háskóla Íslands (2003) *Menntareikningar*, (Skýrsla nr. C03:07). Reykjavík: Hagfræðistofnun Háskóla Íslands.

Menntamálaráðuneytið (2003). *Kaupmannahafnaryfirlýsingin*. Sótt 20. september 2004 af: <http://www3.menntamalaraduneyti.is/malaflokkar/Menntun/starfsmenntun/nr/1170>

OECD (2003). *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*. Paris: OECD

Olsen, K. og Rasmussen, L. R.(2004). *Realkompetence – og de ufraglertes kompetenceudvikling*. Mastersritgerð í fullorðinsfræðslu: Roskilde Universitetscenter.

Rannsóknarþjónusta Háskólans (1996). *Þörf atvinnulífs fyrir þekkingu*. Reykjavík: Starfsmenntafélagið.

Samtök iðnaðarins (2004). *Þörf iðnaðar fyrir menntun*. IMG Gallup. Sótt 20. september 2004 af: <http://www.si.is/media/pdf/Gallup-konnun.pdf>

Sveinung, S. (2004). Læring i et spændingsfelt – mellem uddannelse og arbejde. Í P. Bottrup og C. H. Jörgensen (Ritstj.) *Realkompetence i norsk industri – en ny bro mellem arbejdsliv og uddannelse?* Roskilde: Universitetsforlag og höfundar.

TemaNord (2003). *Validering af realkompetanse*, (504), Kaupmannahöfn: Nordisk Ministerråd.

VOX. (e.d.). *Hva er realkompetanse? Definisjon*. Sótt 20. september 2004 af: <http://www.vox.no/index.asp?startID=&topExpand=1000089&lastMenuItem=1000365&subExpand=&strUrl=/applications/System/publish/view/showobject.asp?infoobjectid=1002713>